

Література

1. Балацька В. Баба Галя та її III. *Інтернет-об'єднання Літавиця*. 2024. URL: <https://litavytsia.com/submissions/baba-halia-ta-ii-shi/>
2. Горностаєва М. *Астальдо*. Електронне видання. 2010. URL: <https://cutt.ly/yjEvLit>
3. Грабовська І. *Леобург. Два романи в одній книзі*. Київ: КМ Букс, 2021.
4. Закохана. Доброго вечора, ми з України! *Інтернет-об'єднання Літавиця*. 2022. URL: <https://litavytsia.com/submissions/dobroho-vechora-mu-z-ukrainy/>
5. Корній Дара. *Гонимарник*. Книжковий Клуб «Клуб Сімейного дозвілля», 2010.
6. Корній Дара. *Зворотний бік світла*. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного дозвілля», 2012.
7. Корній Дара. *Зворотний бік сутіні*. Книжковий Клуб «Клуб Сімейного дозвілля», 2016.
8. Корній Дара. *Зворотний бік темряви*. Книжковий Клуб «Клуб Сімейного дозвілля», 2013.
9. Оксенік С. *Лісом, небом, водою. Книга 2: Леля*. Київ: Смолоскип, 2017.
10. Пригодій О. С. Концепт тепло як ключовий концепт української лінгвокультури в англійському перекладі твору Т. Прохасько «Спалене літо». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2018, № 33, т. 2. URL: http://vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v33/part_2/43.pdf
11. Тараторіна С. *Лазарус*. Київ: КМ Букс, 2021.
12. Gradiva G. Одне на двох. *Інтернет-об'єднання Літавиця*. 2024. URL: <https://litavytsia.com/submissions/odne-na-dvokh/>
13. *Korpusomat* (beta). URL: <https://korpusomat.eu/>
14. *Slovnyk.ua*. Портал української мови та культури. URL: <https://slovnyk.ua/index.php>
15. XeNone. Глибоке озеро. *Інтернет-об'єднання Літавиця*. 2023. URL: <https://litavytsia.com/submissions/hlyboke-ozero/>

Олена Важеніна
(м. Вінниця)

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРИСЛІВ'ІВ І ПРИКАЗОК У ФРАЗЕОЛОГІЗМИ: МЕХАНІЗМИ ОФРАЗЕОЛОГІЗОВУВАННЯ

У сучасному мовознавстві зростає інтерес до вивчення динамічних процесів, які відбуваються в межах фразеологічної системи мови. Одним із них є трансформація паремій у фразеологізми, або так званий процес офразеологізування. Фразеологізми паремійного походження становлять суттєвий сегмент фразеологічного фонду сучасної української мови, демонструючи тісний взаємозв'язок між паремійною та фразеологічною підсистемами. Цей феномен є важливим об'єктом як фразеологічних, так і паремійних студій, проте в українській лінгвістиці він досі залишається недостатньо дослідженим.

Метою дослідження є виявлення фразеологічних паремійних прототипів та вивчення механізмів їх офразеологізування, за допомогою яких паремії трансформуються у фразеологічні одиниці.

Об'єктом дослідження слугували фразеологічні одиниці української мови, дериваційною базою яких є українські прислів'я та приказки; предметом – шляхи офразеологізування українських прислів'їв та приказок.

Джерельною базою дослідження стали дві найповніші збірки українських прислів'їв і приказок: «Українські народні прислів'я та приказки: дожовтневий період» за упорядкуванням В. Бобкової, Й. Багмута, А. Багмут (Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1963. 790 с.) та «Українські приказки, прислів'я і таке інше», яку уклав М. Номис (Київ: Либідь, 2004. 352 с.).

Матеріалом дослідження слугували фразеологічні одиниці – прототипи українських прислів'їв і приказок, дібрані з академічного видання «Словник фразеологізмів української мови» (уклад.: В. Білоноженко та ін. Київ: Наук. думка, 2008. 1104 с. (Словники України)).

У межах дослідження терміни *офразеологізування паремій* та *фразеологізація паремій* вживаються як синонімічні, проте пріоритетним є поняття *офразеологізування*, яке розглядається як окремий тип трансформації паремійних одиниць у складі фразеологічної системи мови.

Офразеологізування тлумачимо як процес перетворення синтаксично завершеної паремійної структури на фразеологізм, що характеризується стійкістю, семантичною цілісністю та нефразовою, згорнутою структурою. Цей процес супроводжується редукцією форми (стисненням), семантичним узагальненням та стилістичною переорієнтацією мовної одиниці. Внаслідок цього паремія змінює не лише свою структуру, а й функціональне навантаження, стилістичне маркування, ступінь уживаності та рівень семантичної деталізації. З одиниці з аналітичним типом значення вона перетворюється на одиницю з синтетичним типом значення. Унаслідок офразеологізування паремія зазвичай втрачає автономну комунікативну силу, набуває узуального та узагальненого значення й починає функціонувати в мові як складник більш складних синтаксичних конструкцій, зберігаючи водночас ознаки ідіоматичності.

Існує думка, що фраземи слугують ядром фразеологічної системи, відзначаючись стійкістю структури, сталістю значення та широкою вживаністю в мовленні, а прислів'я й приказки традиційно розглядаються як периферійні одиниці, що тяжіють до суміжних ділянок мовної картини

світу – насамперед до пареміології. Водночас межа між цими підсистемами не є жорсткою: у процесі мовного розвитку спостерігається активне пересування одиниць із периферії до ядра, тобто поступова втрата рис паремійності (зокрема контекстної самостійності, завершеності судження, прагматичної спрямованості) й набуття фразеологічних характеристик. Саме цей перехід – від самостійної паремії до інтегрованого в мовлення фразеологізму – і становить суть процесу фразеологізації, зокрема в його паремійно-маркованому різновиді – офразеологізуванні.

Зібраний емпіричний матеріал дає підстави виокремити два основні механізми офразеологізування: семантичне ущільнення, за якого досягається економія мовної форми через згортання первинної структури паремії, та розширення, що сприяє його семантичному уточненню. Аналіз вибірки, сформованої на основі двох репрезентативних фольклорних джерел – збірки М. Номиса та антології, укладеної В. Бобковою, Й. Багмутом і А. Багмут, – дає змогу констатувати, що основними структурними способами офразеологізування паремій, зафіксованих у Словнику фразеологізмів української мови, є:

- 1) усічення компонентного складу паремії;
- 2) поширення паремійної структури шляхом введення додаткових компонентів;
- 3) конвергентне поєднання усічення і поширення в межах однієї фразеологічної одиниці.

Окрім зазначеного, спостерігаються випадки, коли паремія в незміненому вигляді включається до складу фразеологічного словника, зберігаючи водночас свою первісну структуру і значення. Це свідчить про її високий ступінь узуальності та фразеологічну усталеність. Наприклад:

СФУМ ¹	УНПП ²	УППіті ³
Лиха година його (її, їх і т. ін.) знає: Невідомо, незрозуміло	<i>Лиха його година знає!</i> (с. 713)	<i>Лиха його година знає!</i> (с. 187)
Голий, як бубон (як турецький святий): Дуже бідний	<i>Голий, як бубон</i> (с. 50)	<i>Голий, як бубон</i> (с. 107)
Без мила голити / поголити кого: Завдавати кому-небудь неприємностей; бути причиною чийхось важких, складних обставин	<i>Без мила голить</i> (с. 375)	<i>Без мила голить</i> (с. 182)

Використовуються такі скорочення назв джерел фактичного матеріалу:

¹ СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / уклад.: В. М. Білоноженко та ін. Київ: Наук. думка, 2008. 1104 с. (Словники України).

² УНПП – Українські народні прислів'я та приказки: дожовтневий період / упоряд. В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут. Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1963. 790 с.

³ УППіті – Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад М. Номис; упорядкув., прим. та вступ. ст. М. М. Пазяка. Київ: Либідь, 2004. 352 с.

У процесі аналізу зафіксовано як випадки повного збігу паремій із обох фольклорних збірок з узуальними фразеологічними одиницями, так і приклади часткової відповідності: коли паремія з однієї збірки цілком відтворює структуру фразеологізму, тоді як аналогічна паремія з іншої джерельної бази зазнає певних структурних трансформацій. Ілюстрацією таких варіантів слугують наведені нижче приклади.

СФУМ	УНПП	УППіті
Нехай (хай) буде гречка , жарт.: Уживається для вираження згоди; гаразд, добре	<i>Нехай буде гречка</i> (с. 463)	<i>Нехай буде гречка, аби не суперечка</i> (с. 242)
Почухатися (почухати), де [й] не свербить , жарт.: Пережити несподівану невдачу, прикрість, неприємність і т. д.	<i>Як прийде лихо, почухаєшся, де й не свербить</i> (с. 33)	<i>Почухався, де й не свербить</i> (с.190)
Ні богу (богові) свічка, ні чорту (чортові) кочерга (коцюба, ладан, надовбень, угарка, рогачилно і т. ін.): 1. Нічим не примітна, посередня людина. 2. Нема ніякої користі, толку з кого-чого	1. <i>Ні богу свічка ні чортові рогачило</i> (с. 442). 2. <i>Ні богу свічка ні чортові ладан</i> (с. 442). 3. <i>Ні богу свічка ні чортові надовбень</i> (с. 442)	З нашого Захарка ні Богу свічка, ні чортові угарка (с. 304)

Проведений аналіз фактичного матеріалу засвідчив особливу продуктивність способу усічення, який реалізується через розгалужену систему прийомів. Зокрема, встановлено такі різновиди усічення:

- 1.1. Усічення початкового компонента (компонентів) паремії.
- 1.2. Усічення компонента (компонентів) у середині паремії.
- 1.3. Усічення кінцевого компонента (компонентів) паремії.
- 1.4. Усічення як початкового, так і кінцевого компонента (компонентів).
- 1.5. Усічення початкового компонента (компонентів) разом із компонентом (компонентами) в середині паремії.
- 1.6. Усічення кінцевого компонента (компонентів) разом із внутрішнім компонентом (компонентами).
- 1.7. Комплексне усічення початкового, середнього та кінцевого компонентів.

Спосіб поширення виявився менш продуктивним у процесі офразеологізування, однак зафіксовані такі його реалізації:

- 2.1. Поширення препозитивної частини паремії.
- 2.2. Поширення постпозитивної частини паремії.
- 2.3. Поширення інтерпозитивної частини паремії.

До того ж матеріал підтверджує наявність комбінованих структурних трансформацій, що поєднують усічення з поширенням. Найхарактерніші з них:

3.1. Усічення початкового компонента паремії з одночасним поширенням препозитивної частини.

3.2. Усічення початкового та кінцевого компонентів у поєднанні з поширенням інтерпозитивного фрагмента.

3.3. Усічення початкового компонента з поширенням постпозитивної частини паремії.

Проілюструємо найпоказовіші прийоми офразеологізування паремій.

Усічення початкового компонента паремії

СФУМ	УНПП	УППіті
Як (мов, ніби і т. ін.) поросся на орчику, зі сл. запишатися, величатися і т. ін., жарт.: Дуже, надто і т. ін.	Величається, як поросся на орчику (с. 126)	Величається, як поросся на орчику (с. 143)
Їсти не просить: Що-небудь комусь не заважає, не завдає турбот	1. Запас біди не чинить і їсти не просить (с. 257). 2. Нехай лежить: воно їсти не просить (с. 258)	1. Добрий! Як спить, їсти не просить (с. 232). 2. Нехай лежить: воно їсти не просить (с. 442)
Далі (подалі) від лиха (від гріха): 1. Відсторонюватися від якихось дій, від участі в якій-небудь справі, розмові і т. ін.; уникати чого-небудь неприємного, небезпечного і т. ін. 2. Зі сл. триматися, держатися і под. осторонь, на віддалі	Ворогу все oddай, а сам так останься – аби далі від лиха (с. 707)	Ворогу все oddай, а сам так останься – аби даліше од лиха (с. 424)
Дати дранки кому (і без додатка): Побити когось	Бог – високо, пан – далеко, а підпанки дадуть дранки (с. 110)	такої паремії не виявлено
Дзвонити зубами, фам.: 1. Тремтіти від холоду, страху. 2. Не мати чого їсти, голодувати	Погана парафія, де ніп зубами дзвонить (с. 223)	такої паремії не виявлено
Без просипу, перев. зі сл. пити: Постійно, безперервно, не протверезуючись	П'є і п'є, нема йому просипу (с. 505)	П'є і п'є, нема йому просипу (с. 514)

Усічення середнього компонента паремії

СФУМ	УНПП	УППіті
Бодай рак урачив кого, жарт.: Уживається для вираження недоброго побажання кому-небудь	Бодай тебе курка вбрикнула, або добре рак урачив (с. 732)	Бодай тебе курка вбрикнула, або добре рак урачив (с. 175)
Сидіти, [і] не рипатися: 1. Нікуди не виходити; перебувати де-небудь безвідлучно. 2. Не втручатися в що-небудь, бути бездіяльним	Сиди з лихом дома та й не рипайсь! (с. 33)	Сиди в хаті, не рипайся! (с. 579)

Усічення кінцевого компонента паремії

СФУМ	УНПП	УППіті
Далеко куцому до зайця: Велика різниця між ким-небудь	<i>Далеко куцому до зайця!</i> <i>Засць стрибає, куций бі-</i> <i>гає, та не піймає</i> (с. 268)	<i>Далеко куцому до зай-</i> <i>ця! – засць стрибає, ку-</i> <i>ций бігає, та не поймає</i> (с. 259)
Держатися (триматися) [свого] берега: Дотримуватися своїх принципів, не збо- чувати; діяти розважливо, помірковано	<i>Держись берега – риба</i> <i>буде</i> (с. 267)	<i>Держись берега, а риба</i> <i>буде!</i> (с. 127)
Пошитися в дурні, несхв.: Дати себе обманути; бути ошуканим	<i>Пошийсь у дурники та й</i> <i>їж бублики</i> (с. 391)	<i>Пошийсь у дурники та й</i> <i>їж бублики</i> (с. 292)
Ні (ані) до сака, ні (ані) до бовта: Ні до чого не здатний	<i>Ані до сака, ані до бов-</i> <i>та: дурень вічний</i> (с. 390)	1. <i>А ні до сака, а ні до</i> <i>бовта: дурень вічний</i> (с. 304). 2. <i>Ні до сака, ні до бов-</i> <i>та</i> (с. 304)

Усічення початкового і кінцевого компонентів паремії

СФУМ	УНПП	УППіті
Рідного батька продасть: Хто-небудь непорядний, здатний зради- ти, вчинити підлість	<i>Цей рідного батька про-</i> <i>дасть, якби знайшов</i> <i>охотника на старе</i> <i>луб'я</i> (с. 345)	такої паремії не виявле- но
Батьків (отецький) син: 1. Спадкоємець заможних батьків. 2. Син від законного шлюбу	<i>Чи батьків синок, чи</i> <i>материн мазун?</i> (с. 603)	<i>Чи батьків синок, чи</i> <i>материн мазун?</i> (с. 413)

Поширення препозитивної частини паремії

СФУМ	УНПП	УППіті
[Як (мов, наче і т. д.)] з-за рогу (вуг- ла) [мішком] прибитий: Дуже вражений, приголомшений чим- небудь, схожий на причинного, недоум- куватого; нерозумний	1. <i>З-за вугла мішком при-</i> <i>битий!</i> (с. 385). 2. <i>Мішком прибитий</i> (с. 385)	1. <i>Мішком прибитий</i> (с. 293). 2. <i>Мішком з-за угла при-</i> <i>битий</i> (с. 293)
Битися головою об стіни: Перебуваючи в стані розпачу, даремно докладати зусилля, щоб запобігти чо- мусь небажаному	<i>Головою об стіну!</i> (с. 715)	<i>Головою об стіну!</i> (с. 171)
Не братися / не взятися [і (ні, ані)] за холодну воду, несхв.: Нічого не робити; нічим не займатися. І за холодну воду братись	<i>Ані за холодну воду!</i> (с. 409)	<i>А ні за холодну воду!</i> (с. 482)

Поширення постпозитивної частини паремії

СФУМ	УНПП	УППіті
Пускати / пустити туман (туману) [у вічі] кому: Навмисне заплутувати, перебільшувати, перебріхувати що-небудь	<i>Напустив туману</i> (с. 172)	<i>Напустив туману</i> (с. 320)
Як [дурному] з гори бігти / побігти (збіг- ти): Дуже просто, легко, без зусиль і т. ін.	такої паремії не виявлено	<i>Як дурний з гори</i> (с. 348)

Поширення інтерпозитивної частини паремії

СФУМ	УНПІ	УПІті
<i>Переходити / перейти дорогу уповні:</i> Приносити удачу, успіх, щастя	такої паремії не виявлено	<i>Уповні перейшла</i> (с. 51)
<i>[АЖ] Іскри з очей сиплються (летять, скачуть і т. ін.) / посипались:</i> 1. Дуже сильно. 2. Уживається для підкреслення чийогось гніву, обурення, злості і т. ін. 3. Відчувати запаморочення від гострого фізичного болю, від напливу сильних непередбачених почуттів і т. ін.	такої паремії не виявлено	<i>Аж іскри посипались</i> (с. 308)

Підбиваючи підсумки викладеного, необхідно відзначити, що в основі фразеологізації українських паремій лежить процес семантичного узагальнення. Зміст паремії слугує своєрідним фоном, на якому розвивається фразеологічне значення новоутвореної ідіоматичної одиниці. Водночас, як стверджує М. Демський, зміст паремії, на базі якої утворилася фразеологічна одиниця, стає її внутрішньою формою (тобто він постає мотиватором ФО) [2, с. 45]. Можливість скорочення ґрунтується на здатності мовців співвідносити еліптовану частину з її ширшою твірною основою. У такому разі структурно складніша мовна одиниця передає у спадок дериватам семантику, мотивування, стилістичне забарвлення. В. Ужченко зазначає, що при скороченні вторинні утворення стають абстрактнішими, що дає змогу включати їх до ширшого кола контекстів [5, с. 153]. Офразеологізована паремія стає носієм узагальненого фразеологічного смислу, який супроводжується абстрагуванням від додаткових конкретних семантичних ознак при збереженні узагальненого, у вищому ступені абстрагованого семантичного стрижня; у фразеологізованих пареміях залишаються тільки семантично провідні компоненти, які утворюють нову одиницю, що переміщується з паремійного до ідіоматичного фонду мови. Доказом життєздатності офразеологізованої паремії є її загальномовне вживання в ситуаціях, що притаманні для вихідної паремії, і фіксація в спеціальних словниках.

Слід наголосити, що в основі фразеологізації українських паремій лежить процес семантичного узагальнення, який сприяє утворенню нових ідіоматичних одиниць зі збереженням культурно-мовного ґрунту, закладеного в прислів'ях і приказках. Зміст паремії відіграє роль семантичного ядра – внутрішньої форми новоутвореного фразеологізму, а механізми скорочення, трансформації та стилістичного переосмислення забезпечують його стійкість і придатність до активного функціонування в мові.

Аналіз фактичного матеріалу засвідчив, що найпродуктивнішим способом офразеологізування є усичення, яке реалізується кількома прийомами і дозволяє зберігати семантичне ядро вислову за рахунок усунення другорядних елементів. Менш продуктивними, але важливими у формуванні варіативності фразеологічного фонду є поширення та комбінування обох способів. Водночас зафіксовані й випадки безструктурної трансформації, коли паремія майже без змін потрапляє до складу фразеологізмів, що свідчить про її високу узуальність і стабільну семантичну виразність.

Процес офразеологізування паремій демонструє не лише мовну економію, а й глибоку ментальну спадкоємність між традиційною народною творчістю та сучасною ідіоматикою. Офразеологізовані паремії виконують функцію своєрідних містків між фольклорною фразеотворчістю і нормованим фразеологічним узусом, вони зберігають образність, емоційність та світоглядні настанови, притаманні українській національній мовній картині світу.

Доказом життєздатності офразеологізованої паремії є її загальномовне вживання в ситуаціях, що притаманні для вихідної паремії, і фіксація в спеціальних словниках.

Зібраний фактичний матеріал переконливо засвідчує, що процес офразеологізування українських паремій є важливим вектором збагачення сучасного фразеологічного фонду, що забезпечує спадкоємність між традиційною народною творчістю та сучасним мовленням. Паремійні одиниці залишаються носіями національно-культурної пам'яті, одночасно адаптуючись до потреб сучасного мовного узусу.

Отже, паремійні одиниці постають не лише джерелом лексико-семантичного збагачення фразеології, а й важливим інструментом культурної тяглості. Їхня трансформація у фразеологізми є природним шляхом мовного розвитку, який відображає динаміку мови, її здатність адаптувати, скорочувати, модифікувати й зберігати глибинні сенси, необхідні для ефективної комунікації в різних сферах сучасного суспільства.

Література

1. Глуховцева І. Я. Динаміка української фразеології кінця XX – початку XXI століття: тенденції розвитку: монографія. Старобільськ: Вид. ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2015. 179 с.
2. Демський М. Т. Українські фраземи й особливості їх творення. Львів–Краків–Париж: Просвіта, 1994. 64 с. (Попул. енциклопедія «Просвіти»).

3. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. Донецьк: ДонНУ, 2012. 350 с.
4. Жуйкова М. В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов: монографія. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. 416 с.
5. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови: навч. посіб. Київ: Знання, 2007. 494 с.
6. Ужченко Д. В. Семантичний центр фразеологізму – образний конкретизатор – образний визначник. *Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка*. 2001. № 3(35). С. 77–83.
7. Словник фразеологізмів української мови / уклад.: В. М. Білоноженко та ін. Київ: Наук. думка, 2008. 1104 с. (Словники України).
8. Українські народні прислів'я та приказки: дожовтневий період / упоряд. В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут. Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1963. 790 с.
9. Українські приказки, прислів'я і таке інше / уклад М. Номис; упорядкув., прим. та вступ. ст. М. М. Пазяка. Київ: Либідь, 2004. 352 с.

Олег Войтович
(м. Вінниця)

ЗМІСТ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА: “HANDBOOK OF TRANSLATION STUDIES” / «ПОСІБНИК З ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА»

Енциклопедія перекладознавства (2020) – це український переклад відомої праці англ. “Handbook of Translation Studies” (укр. «Посібник з перекладознавства»), виданої в 4-х томах. Мета перекладу – поширення знань про перекладознавчу галузь з урахуванням традиції і новаторства. На думку В. Бялика, ця енциклопедія є засадничою працею сучасного перекладознавства, що має світове значення [В. Бялик, 2020, с. 317]. Про це пишуть й Олександр та Ольга Білоуси, наголошуючи, що вказана робота є «[...] однією з найпомітніших у світі праць у галузі теорії перекладу» [1, с. 51]. Водночас А. Степанова зазначає, що ця енциклопедія – перший випадок перекладу енциклопедії, яка доступна і в паперовому, і в електронному варіантах [6, с. 139].

Український варіант найбільший із-поміж інших перекладів зазначеного тексту і становить 187 статей (на другому місці за кількістю словникових статей – французький варіант, що об'єднує 100 перекладених статей). Як вважає В. Карабан, енциклопедії «[...] призначені бути справжні-